

Το θεατρικό παιχνίδι στην εκμάθηση του λεξιλογίου της ξένης γλώσσας

Αντωνοπούλου Ζωή, MA University of London, Υποψήφια Διδάκτορας στο τμήμα Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου

Περίληψη: Η εισήγηση αναφέρεται σε μία δραστηριότητα θεατρικού παιχνιδιού που πραγματοποιήθηκε σε Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης της Αττικής, από σπουδαστές με διαφορετικό επίπεδο γλωσσομάθειας και κοινωνικότητας. Σκοπός ήταν να αναδειχθούν τα χαρακτηριστικά των σπουδαστών που δήλωσαν ότι το θεατρικό παιχνίδι επέδρασε θετικά στη γνώση του λεξιλογίου τους. Γίνεται περιγραφή της διαδικασίας, της διανομής των ρόλων, και καταγράφονται παρατηρήσεις της γενικότερης διάδρασης των σπουδαστών. Ακολουθεί η ανάλυση ενός ερωτηματολογίου που συμπλήρωσαν οι σπουδαστές, το οποίο διερευνούσε παράγοντες όπως το ενδιαφέρον για τις σπουδές, την αυτόαξιολόγηση της γλωσσομάθειάς τους, το βαθμό κοινωνικότητάς τους αλλά και το ενδιαφέρον τους για τις τέχνες (λογοτεχνία, θέατρο). Αναλύεται επίσης η σχέση των σπουδαστών με το Διαδίκτυο, πόσο συχνά το χρησιμοποιούν και με ποιό σκοπό, και αναφέρονται αντιδράσεις των σπουδαστών που συσχετίζουν το θεατρικό παιχνίδι με στοιχεία της καθημερινής τους ζωής.

1. Η δραστηριότητα

Στην παρουσίαση θα γίνει ανάλυση μίας δραστηριότητας που πραγματοποιήθηκε σε δημόσιο ΙΕΚ της Αττικής, στο μάθημα των αγγλικών. Ο σκοπός της ήταν να αναδείξει το αν το παιχνίδι ρόλων βοηθά στην εκμάθηση του λεξιλογίου και, αν ναι, να ερευνηθούν τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτού του φαινομένου. Ως θεωρητικό υπόβαθρο χρησιμοποιήθηκε το μοντέλο ανακαλυπτικής μάθησης (Brunner, 1961), σύμφωνα με το οποίο η μάθηση είναι μια ενεργητική διαδικασία και ο μαθητής πρέπει να ενθαρρύνεται στον πειραματισμό, στην ανακάλυψη, να χρησιμοποιεί τη διαίσθησή του, τη φαντασία και τη δημιουργικότητά του. Τα ΙΕΚ αποτελούν μία βαθμίδα εκπαίδευσης που δίνει έμφαση στην κατάρτιση και την καλλιέργεια δεξιοτήτων. Στο μάθημα της αγγλικής γλώσσας, το οποίο είναι τρίωρο και υποχρεωτικό για όλους. Το τμήμα αυτό αποτελείται από 18 άτομα και χαρακτηρίζεται από εξαιρετική ανομοιογένεια καθώς υπάρχουν σπουδαστές που μιλούν άπταιστα αγγλικά και άλλοι που δεν γνωρίζουν σχεδόν καθόλου. Ένα άλλο χαρακτηριστικό αυτού του τμήματος είναι ότι υπάρχει μία ομάδα σπουδαστών που κάθεται χωριστά από τους υπόλοιπους, δεν συμμετέχει στο μάθημα και προκαλεί θόρυβο, διαταράσσοντας την υπόλοιπη τάξη.

2. Προετοιμασία

Η δραστηριότητα πραγματοποιήθηκε λίγες μέρες πριν τις διακοπές των Χριστουγέννων. Δόθηκε στους σπουδαστές απόσπασμα από το έργο του Καρόλου Ντίκενς 'Χριστουγεννιάτικη Ιστορία', σε μορφή διαλόγων. Ήταν ένα παιχνίδι ρόλων με 18 άτομα. Το κείμενο αναφερόταν στην επερχόμενη γιορτή και για αυτό το λόγο κέντρισε άμεσα το ενδιαφέρον των μαθητών. Πριν την έναρξη της δραστηριότητας, τους έδωσα κάποια βασικά στοιχεία για την εποχή που γράφτηκε το βιβλίο και για τον συγγραφέα. Τους έδωσα και ένα μικρό βιβλίο με εικόνες για να οπτικοποιήσουν

την εποχή. Σε ότι αφορά τις άγνωστες λέξεις, τους ενθάρρυνα να μαντέψουν το νόημα χωρίς να ανατρέξουν στη μητρική γλώσσα, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα του σώματος και με βάση τα συμφραζόμενα. Δεν υπήρχε κανένας περιορισμός στο πως θα κάθονταν, πως θα ερμήνευαν το ρόλο τους, αν θα επέλεγαν να προσδώσουν εξωγλωσσικά στοιχεία σε αυτόν. Στο θεατρικό παιχνίδι εγώ είχα μόνο το ρόλο του παρατηρητή παρατηρώντας το σύνολο των συμμετεχόντων, και όχι μόνο τον ρόλο που έπαιζε εκείνη τη στιγμή. Κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας, προσπαθούσα να μην κάνω καμμία ανατροφοδότηση, ούτε θετική ούτε αρνητική.

3. Το κείμενο

Το κείμενο ήταν το ακριβές κείμενο του συγγραφέα, αλλά είχε συντομευθεί κατά πολύ. Ενώ γενικά το λεξιλόγιο ήταν προσβάσιμο στο μέσο όρο των σπουδαστών, υπήρχαν ορισμένες λέξεις τις οποίες δεν ήξερε κανείς, καθώς απαντώνται κυρίως σε λογοτεχνικό περιβάλλον, και στοιχεία ελλειπτικού, καθημερινού λόγου. Η δραστηριότητα προϋπέθετε ενεργή γνώση του λεξιλογίου και όχι απλή δυνατότητα αναγνώρισης μιας λέξης. Για παράδειγμα, η λέξη rubbish (σκουπίδια) ήταν γνωστή στην πλειονότητα των σπουδαστών, έπρεπε όμως να καταλάβουν ότι στην προκειμένη περίπτωση έπαιζε ρόλο επιφωνήματος και είχε την έννοια «ανοησίες».

4. Η διανομή των ρόλων

Η μόνη ουσιαστικά δική μου παρέμβαση ήταν η διανομή των ρόλων, καθώς ήθελα να εμπλέξω ενεργά στη διαδικασία άτομα από την κάπως «περιθωροποιημένη» ομάδα. Συγκεκριμένα, τον πρωταγωνιστικό ρόλο ανέλαβε άτομο με μηδαμινή συμμετοχή στο μάθημα και χαμηλό βαθμό διάδρασης με την υπόλοιπη τάξη, πέραν της ομάδας των δύο ατόμων με τους οποίους κάνει παρέα. Ο ρόλος του ήταν ιδιαίτερα μεγάλος, είχε διαλόγους με το σύνολο των υπολοίπων συμμετεχόντων και μεγάλο εύρος συναισθημάτων να αποδώσει. Αρχικά ήταν πολύ απρόθυμος να αναλάβει το ρόλο, αλλά όσο η διαδικασία προχωρούσε, η αυτοπεποίθησή του αυξανόταν, όπως και η ένταση της φωνής του, και χρησιμοποιούσε περισσότερα εξω-γλωσσικά στοιχεία, όπως οι χειρονομίες αλλά ακόμα και το κλάμα. Υπήρξε επίσης περίπτωση ενός μαθητή με πολύ χαμηλή γνώση της γλώσσας που παρουσίασε μεγάλη αντίσταση στο να συμμετάσχει στο παιχνίδι. Σε αυτόν δόθηκε ένας πολύ μικρός ρόλος και κατ'εξάιρεση του εξήγησα τις λέξεις αλλά και την προφορά.

5. Παρατηρήσεις

Έχοντας συμπληρώσει πολλές ώρες διδασκαλίας στο συγκεκριμένο τμήμα, ποτε δεν τους είδα πιο προσηλωμένους και λιγότερο επιρρεπείς στην ομιλία μεταξύ τους. Υπήρξε αυξημένη συμμετοχή όλων, ακόμα και όταν ο ρόλος τους δεν έπαιζε, και παρόλο που η δραστηριότητα κράτησε πολύ δεν διαπίστωσα σημεία κόπωσης. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι στη διάρκεια του θεατρικού παιχνιδιού συνειδητοποίησαν οι σπουδαστές ότι η γλώσσα είναι ένα ζωντανό σύστημα επικοινωνίας με τον κόσμο, και όχι ένα σύνολο κανόνων. Με αυτόν τον τρόπο, η ξένη γλώσσα ήρθε πιο κοντά στην ζωή τους.

6. Το ερωτηματολόγιο

Μετά το τέλος της δραστηριότητας οι σπουδαστές συμπλήρωσαν ένα ανώνυμο ερωτηματολόγιο που αναφερόταν σε αυτήν. Το ερωτηματολόγιο είχε αρκετά σκέλη, καθώς είχε σκοπό να ανιχνεύσει την εκμάθηση λεξιλογίου μέσα από το θεατρικό παιχνίδι σε συνάρτηση με διάφορους παράγοντες. Κάποιοι από αυτούς είναι το κατά πόσο χρησιμοποιεί το Διαδίκτυο –το οποίο, όπως ξέρουμε, απαιτεί μια λειτουργική εξοικείωση με την αγγλική γλώσσα- και για ποιο σκοπό το χρησιμοποιεί, το επίπεδο ενδιαφέροντος για τις σπουδές, το πώς αντιλαμβάνεται ο ίδιος ο σπουδαστής το επίπεδο γλωσσομάθειάς του, καθώς επίσης και τη θέση του στο μικρόκοσμο της τάξης. Ακόμη, αν του αρέσει το θέατρο και η λογοτεχνία. Οι ερωτήσεις ήταν κλειστού τύπου (πολλαπλής επιλογής) αλλά υπήρχαν και κάποιες ανοικτού τύπου, όπου μπορούσαν να αναλύσουν την απάντησή τους και να διατυπώσουν προτάσεις για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Το 60% των σπουδαστών δήλωσε, στο ερωτηματολόγιο, ότι κατάλαβε το νόημα κάποιων αρχικά άγνωστων λέξεων στη διαδικασία του θεατρικού παιχνιδιού. Είναι χαρακτηριστικό όμως ότι, ενώ η επόμενη ερώτηση ήταν «αν ναι, πως έγινε αυτό;» ελάχιστοι την απάντησαν. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η διαδικασία είναι ασυνείδητη.

Στην ερώτηση «πόσο ενδιαφέρον έχεις για τις σπουδές σου;», αξίζει να σημειωθεί ότι από το σύνολο των σπουδαστών, κανείς δεν δήλωσε ότι δεν τον ενδιαφέρουν καθόλου οι σπουδές. Το 40% δήλωσε ότι έχει «λίγο» και το υπόλοιπο 60% «πολύ». Τα άτομα που βελτίωσαν το λεξιλόγιό τους με το θεατρικό παιχνίδι παρουσιάζονται διχασμένα ως προς το ενδιαφέρον που έχουν για τις σπουδές τους. Οι μισοί από τη γαλάζια ομάδα δηλώνουν «πολύ» και οι άλλοι μισοί «λίγο». Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα σπουδάστριας με πολύ καλές επιδόσεις η οποία, αφού δήλωσε ότι έχει λίγο ενδιαφέρον για τις σπουδές, συμπλήρωσε: «επειδή δεν υπάρχουν δραστηριότητες να κάνουμε πράξη τη θεωρία». Αντίθετα, όσοι δεν βελτίωσαν το λεξιλόγιό τους μέσω του θεατρικού παιχνιδιού παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις σπουδές. Από το 60% που δηλώνει «πολύ», το 30% ανήκει στην ομάδα που δεν βελτίωσε το λεξιλόγιό της μέσω του θεατρικού παιχνιδιού. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ομάδα αυτή έχει μία ροπή ή προτίμηση στις παραδοσιακές μορφές διδασκαλίας. Το θεατρικό παιχνίδι είναι μία εναλλακτική μορφή μάθησης, που δίνει έμφαση στην αυτενέργεια και τη δημιουργικότητα.

Η επόμενη ερώτηση ήταν μια προσπάθεια να διερευνηθεί το πώς αξιολογούν οι ίδιοι οι σπουδαστές τη γλωσσομάθειά τους. Κανείς δεν την χαρακτήρισε άριστη, αλλά αξίζει να σημειωθεί ότι όσοι δεν βελτίωσαν το λεξιλόγιό τους μέσω της δραστηριότητας χαρακτηρίζουν το επίπεδό τους είτε καλό είτε πολύ καλό. Αντίθετα, όσοι απάντησαν ότι το θεατρικό παιχνίδι τους βοήθησε να βελτιώσουν το λεξιλόγιό τους παρουσιάζουν μεγαλύτερη διακύμανση στις απαντήσεις τους. Η αυτοαξιολόγηση της γλωσσομάθειάς τους κυμαίνεται από «κακή» σε «πολύ καλή». Συγκεκριμένα, από όσους βελτίωσαν το λεξιλόγιό τους μέσω του θεατρικού

παιχνιδιού (60%) το 10% τη χαρακτηρίζει «κακή», το 10% «μέτρια», το 20% «καλή» και επίσης το 20% «πολύ καλη».

Στη συνέχεια, το ερωτηματολόγιο διερευνούσε το πόσο διαδεδομένη είναι η χρήση του διαδικτύου. Καθώς οι σπουδαστές ήταν όλοι μεταξύ 18 και 25 ετών, ήταν αναμενόμενο ότι όλοι θα είχαν κάποια εξοικείωση μαζί του. Κανείς δεν δήλωσε ότι δεν το χρησιμοποιεί καθόλου, το 30% του συνόλου δήλωσε ότι το χρησιμοποιεί λίγο, και το 70% πολύ. Η ομάδα που δήλωσε ότι το θεατρικό παιχνίδι βελτίωσε το λεξιλόγιό της χρησιμοποιεί το Διαδίκτυο περισσότερο από τους υπόλοιπους (50% σε αντίθεση με το 20% των υπολοίπων).

Πέρα από το αν παίζουν στο διαδίκτυο, σημασία έχει και ο σκοπός της χρήσης του. Στη συγκεκριμένη ερώτηση οι σπουδαστές είχαν τη δυνατότητα να κάνουν περισσότερες από μία επιλογές. Σε απόλυτους αριθμούς, η απάντηση «ενημέρωση» επιλέχθηκε 9 φορές, εκ των οποίων οι 5 από την ομάδα που βελτίωσε το λεξιλόγιό της. Με μικρή διαφορά έρχεται η επικοινωνία (7 φορές, οι 4 από την ομάδα που απάντησε θετικά), και μόλις 3 φορές επιλέχθηκε η αναζήτηση εργασίας. Αυτό έχει ενδιαφέρον διότι τα ΙΕΚ απευθύνονται και σε εργαζόμενους. Όσοι δήλωσαν ότι το θεατρικό παιχνίδι δεν τους βοήθησε στην εκμάθηση λεξιλογίου, χρησιμοποιούν λιγότερο το Διαδίκτυο και κυρίως για ψυχαγωγία. Αντίθετα, η ομάδα που απάντησε θετικά στη συγκεκριμένη ερώτηση χρησιμοποιεί το διαδίκτυο κυρίως για ενημέρωση.

Μία άλλη ερώτηση αναφερόταν στο κατά πόσο τους αρέσει να πηγαίνουν στο θέατρο. Θα μπορούσε να υποθεθεί ότι τα άτομα που δήλωσαν ότι το θεατρικό παιχνίδι τους βοήθησε να κατανοήσουν άγνωστες λέξεις είναι λίγο ως πολύ θεατρόφιλοι. Όμως, από τα αποτελέσματα προκύπτει ότι δεν αρέσει σε όλους αν πηγαίνουν στο θέατρο. Η ομάδα που δεν βελτίωσε το λεξιλόγιό της δηλώνει ότι της αρέσει το θέατρο από λίγο ως καθόλου. Η ομάδα όμως που βελτίωσε το λεξιλόγιό της έχει τη μεγαλύτερη διασπορά στα αποτελέσματα, με το ίδιο ποσοστό (20%) να δηλώνει ότι τους αρέσει πολύ, λίγο και καθόλου.

Ο βαθμός ενασχόλησης με τη λογοτεχνία παρουσιάζει αντίστοιχη εικόνα. Αυτή τη φορά, οι δύο ομάδες αντιπροσωπεύονται σε όλες τις βαθμίδες, με το 20% να δηλώνει ότι δεν του αρέσει η λογοτεχνία, το 20% ότι του αρέσει λίγο και το 60% ότι του αρέσει πολύ. Ενώ στις δύο πρώτες βαθμίδες η συμμετοχή των δύο ομάδων είναι ίση, το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που δήλωσαν ότι τους αρέσει πολύ η λογοτεχνία είχαν απαντήσει θετικά στην ερώτηση αν έμαθαν καινούριες λέξεις.

Είναι γνωστό ότι ο τρόπος που μαθαίνει κάποιος είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την προσωπικότητά του. Ο βαθμός κοινωνικότητας, στην προκειμένη περίπτωση έπαιξε μεγάλο ρόλο για την ομαλή διεξαγωγή της δραστηριότητας. Στην αντίστοιχη ερώτηση, παρατηρούμε πως από το 50% που απάντησε «πολύ κοινωνικός», το μεγαλύτερο τμήμα ανήκει στην κατηγορία που βελτίωσε το λεξιλόγιό της μέσω του θεατρικού παιχνιδιού. Ταυτόχρονα όμως υπήρξε και ένα 10% το οποίο, αν και καθόλου κοινωνικό, μπόρεσε να επωφεληθεί από τη συγκεκριμένη δραστηριότητα.

Στη συνέχεια, η ερώτηση έγινε πιο συγκεκριμένη και αναφερόταν στο συγκεκριμένο περιβάλλον, το μικρόκοσμο της τάξης στον οποίο ο κάθε σπουδαστής περνά πολλές ώρες την ημέρα. Χωρίς βέβαια να ζητά ονόματα, η ερώτηση αναφερόταν στον αριθμό των ατόμων με τους οποίους ο σπουδαστής αισθάνεται κοντά. Παρατηρούμε ότι το 20% των σπουδαστών δήλωσε ότι αισθάνεται φιλικά με το σύνολο της τάξης, ενώ επίσης το 20% με ένα μεγάλο μέρος της. Υπήρξαν και δύο άτομα που δήλωσαν ότι δεν αισθάνονται κοντά με κανέναν. Το 60% όμως δήλωσε ότι αισθάνεται φίλος με λίγα άτομα, από ένα ως πέντε. Η μεγάλη πλειοψηφία των όσων δήλωσαν την τελευταία ομάδα, είχαν απαντήσει θετικά στην ερώτηση αν έμαθαν νέες λέξεις μέσω του θεατρικού παιχνιδιού.

7. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, όσοι δηλώνουν ότι το θεατρικό παιχνίδι τους βοήθησε στην εκμάθηση λεξιλογίου δεν είναι μια ομοιογενής ομάδα, ούτε μια υπο-κατηγορία «φιλότεχνων» σπουδαστών. Αποτελούν μία απτή απόδειξη ότι το θεατρικό παιχνίδι μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα επίπεδα γλωσσομάθειας, και σε μαθητές από πολλά υπόβαθρα. Παρουσιάζουν ποιοτικές αλλά και ποσοτικές διαφορές ως προς το επίπεδο γλωσσομάθειας, το βαθμό κοινωνικότητάς τους, τη διάδραση με τους υπόλοιπους σπουδαστές. Σε σχέση με την ομάδα που δεν βελτίωσε το λεξιλόγιό της μέσω της δραστηριότητας, κάνουν ευρύτερη χρήση του Διαδικτύου, κυρίως με σκοπό την ενημέρωση και την επικοινωνία, και όχι απλά την ψυχαγωγία. Είναι χαρακτηριστικό ότι το επίπεδο γλωσσομάθειάς τους κυμαίνεται από «κακό» ως «πολύ καλό». Δεν έχουν όλοι μεγάλο ενδιαφέρον για τις σπουδές τους, ίσως επειδή δεν τους δίνονται πολλές ευκαιρίες να εκφραστούν. Αυτοχαρακτηρίζονται «πολύ κοινωνικός» σε μεγάλο ποσοστό, αλλά ταυτόχρονα δίνουν έμφαση στις στενές διαπροσωπικές σχέσεις, καθώς οι περισσότεροι δηλώνουν ότι αισθάνονται κοντά με 1 ως 5 άτομα από την τάξη. Επίσης, κάνουν προτάσεις για την καλύτερη διεξαγωγή του μαθήματος σε μεγαλύτερο βαθμό από τους υπόλοιπους

8. Αντιδράσεις, σχόλια, συσχετίσεις με την πραγματικότητα εντός και εκτός ΙΕΚ

Το έργο, σε συνάρτηση με την επερχόμενη γιορτή, είχε έντονη επιρροή στους μαθητές. Πέρα από το πάντα επίκαιρο μήνυμα του αλτρουισμού και της αγάπης, η «Χριστουγεννιάτικη Ιστορία» αγγίζει πολλές πτυχές της σημερινής κοινωνίας, όπως η μοναξιά, η αποξένωση των μεγάλων πόλεων, αλλά και ο άκρατος καπιταλισμός. Παρότι κανείς δεν είχε διαβάσει το βιβλίο, οι σπουδαστές γρήγορα αντιλήφθηκαν το πνεύμα του και έκαναν εύστοχες παρατηρήσεις, σχετίζοντας τα μηνύματα του βιβλίου με την καθημερινή ζωή εκτός του ΙΕΚ, αναφέροντας ακόμη και την σύγχρονη οικονομική κρίση. Αυτό αποτυπώθηκε στις συζητήσεις μεταξύ των σπουδαστών και μαζί μου, αλλά και σε ορισμένες απαντήσεις των ερωτήσεων ανοιχτού τύπου. Κάποιες ενδεικτικές απαντήσεις είναι οι εξής:

Αγόρι, έτος γεννήσεως 1989:

Η απληστία του Σκρούτζ μου έφερε στο μυαλό την πλουτοκρατία, την ολιγαρχία που παίζουν «οι μεγάλοι» στην πλάτη του Έλληνα

Αγόρι, έτος γεννήσεως 1990:

Είχα αρκετές άγνωστες λέξεις, αλλά κατάλαβα το νόημά τους από τη συνέχεια

Κορίτσι, έτος γεννήσεως 1990:

Δεν έχω πολύ ενδιαφέρον για τις σπουδές μου γιατί δεν υπάρχουν δραστηριότητες να κάνουμε τη θεωρία πράξη

Κορίτσι, έτος γεννήσεως 1990:

Πάρα πολύ ενδιαφέρον. Σε ανεβάζει ψυχικά και σωματικά. Το θεωρώ ό,τι καλύτερο μπορεί να έχει αυτό το μάθημα

Αγόρι, έτος γεννήσεως 1988:

(είναι χαρακτηριστικό ότι αυτό το αγόρι δήλωσε «καθόλου κοινωνικός», και, αν και κατά τη διάρκεια του μαθηματος συνομιλεί συνεχώς με 2 συμμαθητες του, δήλωσε ότι δεν αισθάνεται καλά με κανέναν από την τάξη)
Η σημερινή δραστηριότητα ήταν τέλεια

Αγόρι, έτος γεννήσεως 1990:

Είχε γέλιο, ήταν διασκεδαστικό και ενδιαφέρον

Κορίτσι, έτος γεννήσεως 1990:

Είναι μια δραστηριότητα που σε κάνει να έρχεσαι πιο κοντά με τον άλλον... δεν υπάρχει μονοτονία

Με όλα τα παραπάνω βλέπουμε πως το θεατρικό παιχνίδι καταργεί τα στεγανά μεταξύ μαθητών διαφορετικού επιπέδου γλωσσομάθειας και κοινωνικότητας, πολλαπλασιάζει τη μαθησιακή ετοιμότητα και μέσω της αυτενέργειας βελτιώνει το λεξιλόγιο του μαθητή.

Βιβλιογραφικές παραπομπές:

- Αγγελίδης, Π., Βρασίδης Χ. και άλλοι (2004), *Εκπαιδευτικές Καινοτομίες για το σχολείο του μέλλοντος* Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Βαρσαμή, Δέσποινα (2008). *Θεωρία και Πράξη της Παιδαγωγικής* Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική
- Bruner, Jerome S. (1966). *Toward a theory of instruction* Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press
- Bruner, Jerome S. (1961), The act of discovery, *Harvard Educational Review* 31 (1):21-32
- Bruner, Jerome S. (1977). *The process of education* Cambridge: Harvard University Press
- Bruner, Jerome S. (1997) *Πράξεις νοήματος* (Η. Ρόκου & Γ. Καλομοίρης, Μετ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Δανασσής-Αφεντάκης, Αντώνιος Κ. (1997). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική: Σύγχρονες Τάσεις της Αγωγής* Αθήνα: [χ.ό.]
- Ελευθεριάδης, Αντώνιος Ιακ. (2002), *Κλάδος Αγγλικής: Ειδική Διδακτική βάσει της επικοινωνιακής μεθόδου στη διδασκαλία* Αθήνα: Εκδόσεις «Σύγχρονη Πένα»

- Dickens, Charles (1994), *The Christmas Books: A Christmas Carol, The Chimes, The Cricket on the Hearth*, London: Penguin Books
- Hedge, Tricia (2000), *Teaching and learning in the Language Classroom*, Oxford: Oxford University Press
- Nunan, David και Clarice Lamb (1996), *The self-directed teacher, managing the learning process* Cambridge: Cambridge University Press
- Javeau, Claude (1996), *Η έρευνα με ερωτηματολόγιο: το εγχειρίδιο του καλού ερευνητή* (Κ. Τζαννόνε- Τζωρτζή, Μετ.) Αθήνα: Τυπωθήτω
- Jennings, Sue και Ase Minde (1996). *Μάσκες της ψυχής: εικαστικά και θέατρο στη θεραπεία* (Γ. Σκαρβέλη, Μετ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα